

יסודות יבמות

שיעור שבעה עשר

מצוות "פרו ורבו"

מקורות

- א. גמ' יבמות סא:-סב: "מתני'... יהודה מחוקקי"
 ב. משנה גיטין מא.; תוס' בבא בתרא יג. ד"ה לישא, ד"ה שנאמר, וד"ה כופין "...גמר ביאה
 ג. ספר המצוות לרמב"ם מ"ע ריב; הל' אישות פט"ו ה"א-ו
 ד. מנחת חינוך מצוה א אות יד ואות כו; שו"ת אגרות משה אהע"ז ח"ב סי' יח "ובעצם טעם..."

מנחת חינוך מצוה א אות יד

וגם אם הוליד ממזר קיים המצוה. ונראה מדברי הגהות רמ"א בשם הרשב"א דסתם הדבר, דלאו דוקא אם היה לו ממזר בהיתר, כגון גר שמותר לישא ממזרת, כמבואר בגמרא ואה"ע סי' ד', והוליד ממנה ממזר, אלא אפי' נולד באיסור, כגון שבא על הממזרת או על ח"כ והוליד מכל מקום קיים המצוה, כי בנו הוא לכל דבר, כמבואר ביבמות פ' כיצד... ומיירי אפי' בבא על הערוה באיסור... וזה זמן כביר הקשיתי, דלמה יצא ידי חובה, והלא הוי מצוה הבאה בעבירה... וישבתי עפ"י סברת האחרונים, ועי' שעה"מ הל' לולב, דמצוה הבאה בעבירה לא הוי אלא אם בשעת מצוה עושה ג"כ עבירה, דבאתרוג הגזול בשעת הנטילה עובר על והשיב את הגזילה, זהו מצוה הבאה בעבירה, אבל אם בשעת המצוה ליכא עבירה כלל, כגון בהוציא מצה מרה"י לרה"ר, דבשעת קיום המצוה ליכא עבירה כלל, לא הוי מצוה הבאה בעבירה. א"כ ה"נ, נהי דהמצוה של הבנים באה ע"י עבירה דביאת איסור, מ"מ המ"ע היינו הבנים, והבעילה הוא רק הכשר מצוה דאי אפשר בלא זה. והראיה, דאם לא הוליד וכן אם מתו הבנים לא קיים המצוה, וכיון דעיקר קיום המצוה הם הבנים, ובעת הזאת ליכא עבירה כלל, דעבירה כבר נעשית בשעת הבעילה, דמי להוציא מצה מרה"י לרה"ר דלא הוי מצוה הבאה בעבירה...

והנה לפי מה דקיימא לן היו לו בנים ומתו לא קיים המצוה, נראה בעליל דמצוה זו אינה כשאר מצוות לולב ומצה ודומיהם דאין להם משך זמן רק תיכף שנעשה המצוה יצא, אבל כאן אינו כן, דהביאה לא הוי גוף המצוה רק הכשר מצוה, ועיקר המצוה הוא לידת הבנים, ובכל רגע חל עליו החיוב, ואם מתו לא קיים מכאן ולהבא, וזה פשוט. ובזה מיושב על נכון מה שהקשה בספר טורי אבן להגאון שאגת אריה בראש השנה, בהא דמבואר שם: 'כפאו ואכל מצה יצא, דכפאו מאן, אילימא כפאו שד, התניא כשהוא שוטה הרי הוא שוטה לכל דבר' וכו'. ומבואר שם דעל כן לא יצא ידי חובה באכילת מצה כשהוא שוטה כיון דאז פטור מן המצוה ואינו נפטר בזמן החיוב במה שעשה בזמן הפטור, והקשה על זה בספר טורי אבן, היאך מבואר כאן היה לו בנים בגיותו ונתגייר קיים המצוה, הא בגיותו פטור מפריה ורביה דבני נח אינם מצויים... והיאך נפטר עתה בזמן החיוב לאחר שנתגייר, יעו"ש שהאריך בזה. ולפמ"ש לק"מ, דבשלמא מצה ולולב דיצא המצוה כשאל מצה או נטל לולב, ע"כ שפיר אי נטל או אכל בעת שהיה פטור אינו פטור לזמן החיוב, אבל הכא דהמצוה היא בכל רגע, והמצוה שיהיו לו בנים, א"כ בגירותו בעת שחל עליו החיוב מקיים מצות פו"ר, דהרי יש לו בנים, ואין אנו צריכין לבא מחמת קיום המצוה דמתחלה, דאף אם קיים המצוה מתחלה לא מהני בהיה לו בנים ומתו, רק עיקר המצוה שיהיה לו בנים ויתייחסו אחריו והרי הוא מקיימה כעת, ורק ההכשר מצוה נעשה בפטור דהיינו הבעילה, וזה אינה מצוה העיקרית. רק היות הבנים, וכמו בעשה המצוה בעודו גוי... אעפ"י דבלא העשייה לא הוי עושה ואוכל המצוה והאכילה באה לו ע"י העשייה והעשייה היה כפטור מכל מקום בודאי יצא כי המצוה היא בחיוב, והכא נמי הבנים דהם עיקר המצוה הם בשעת החיוב ורק ההכשר מצוה היא הבעילה היה כפטור, אבל עיקר המצוה הוי בזמן החיוב. והראיה, דאם מתו לא קיים המצוה, דאינו יומא כעת במה שיצא כבר, ואין שום דמיון כלל לכפאו ואכל מצה... ועפ"י הנ"ל אני מבין דברי התוס' ב"ב דף י"ג ד"ה כופין וחגיגה ד"ב ע"ב, שהקשו דליתי עשה דפרו ורבו לדחות הלא תעשה דלא

יהיה קדש, ותירצו דלא הוה בעידנא, דהל"ת היא בשעת העראה והעשה היא בגמר ביאה. ולפי הנ"ל הנה בגמר ביאה ג"כ לא קיים העשה, והגמר ביאה אינו אלא הכשר מצוה דאי אפשר להוליד בלא זה.

מנחת חינוך שם, אות כו

ועי' בחלקת מחוקק כאן סק"ח, שנסתפק באשה שנתעברה באמבטי אם קיים פריה ורביה. ובית שמואל סק"י הביא ראייה דהוי בנו לכל דבר. ומכל מקום נשמע מדבריהם כמו שכתבנו, דאין הביאה מצוה רק הבנים הם המצוה, ומכל מקום צ"ע.

שו"ת אגרות משה אהע"ז ח"ב סי' יח

ובעצם טעם המגיה בט"ז דכיון שבלא מעשה אפשר לא יצא, לא נכון כלל דהא בהיו לו בנים בהיותו עכו"ם ונתגייר דלר' יוחנן קיים פו"ר ביבמות דף ס"ב ואיפסק כן בש"ע סימן א' סעיף ז' אף שבהיותו עכו"ם לא היה מחוייב שהקשה ע"ז הטו"א בר"ה דף כ"ח מהא דאכל מצה בהיותו שוטה לא יצא ואם נשתפה צריך לאכול מצה אחרת משום דכיון דלא היה מחוייב בעת שעשה המצוה לא שייך לומר שיקיים המצוה בזה, ועיין במנ"ח מצוה א' שתירץ מחמת זה דמצות פו"ר אינו על המעשה אלא על היות הבנים דלכן אם מתו לא קיים פו"ר, וא"כ גם ע"י אמבטי אף שהוא שלא במעשה נמי יצא. ולע"ד יש לתרץ בפשיטות דאף שלא מסתבר לומר כהמנ"ח שהמצוה לא תהיה על המעשה, אבל המעשה שנצטוה בפו"ר אינה הולדת הבנים דזה אינו בידו אלא המצוה וחייב שעליו הוא לבעול אשתו ביאה גמורה שיהיה אפשר מזה להוליד. וראיה לזה מתוס' ב"ב דף י"ג ד"ה כופין שכתבו דמשעת העראה קא עקר ללאו ועשה דפו"ר לא מקיים עד גמר ביאה עיין שם, הרי דבגמר ביאה נחשב מקיים אף שעדיין לא נתעברה כלל כיון דרק זה בידו לעשות. וחייב זה לבעול אשתו איכא עליו מצד פו"ר עד שיוולדו לו בן ובת שאז נפטר. ומדויק לשון המשנה ביבמות דף ס"א שלא אמר כמה בנים מחוייב אדם להוליד אלא אמר לא יבטל אדם מפו"ר אא"כ יש לו בנים, דפירושו דמצות פו"ר שעליו הוא הבעילה שרק זה הוא בידו ואין לו לבטל מזה עד שיהיו לו בנים. וממילא כשיש לו בנים כבר אף מבעילות שבעל כשלא היה מחוייב כשהיה עכו"ם או שוטה ולא קיים מצוה במעשיו מ"מ אין לחייבו שוב במצוה זו כיון שיש לו בנים שלא חייבה תורה מצוה זו למי שיש לו בנים, ובהכרח הוא פטור כמו בקיים פו"ר. עכ"פ איך שנימא אין לחלק בין אמבטי להוליד בהיותו נכרי או שוטה ואף ר"ל שפליג בנכרי משום דקטן שנולד דמי מודה בשוטה שנפטר וכ"כ הוא באמבטי דלא כהמגיה בט"ז.

המשנה אומרת:

לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים. בית שמאי אומרים: שני זכרים. ובית הלל אומרים: זכר ונקבה, שנאמר 'זכר ונקבה בראם'. נשא אישה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל... האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האישה. רבי יוחנן בן ברוקא אומר: על שניהם הוא אומר 'ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו'. [משנה ו, ו]

מדברי המשנה עולה כי כל אדם מצווה בפריה ורביה.

מקורה של מצוה זו בדברי התורה בספר בראשית:

ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה, ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ. [בראשית א, כח]

ויברך אלהים את נח ואת בניו, ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ... ואתם פרו ורבו, שרצו בארץ ורבו בה. [בראשית ט, א; שם, ז]

בפשט הכתובים ניתן להבין שזו ברכה בלבד, אך חז"ל למדו שזו חובה גמורה: מצוות עשה על פריה ורביה¹.

גדרה המדויק של מצוה זו טעון בירור. מעשה האדם מסתכם במעשה הביאה, אך במעשה הביאה מצד עצמו אין קיום של פריה ורביה. מהו, אם כן, מעשה המצוה?

גדר המצוה עולה מדברי תוספות:

ואם תאמר, אמאי כופין, ליתי עשה ד'פרו ורבו' וידחה לא תעשה ד'לא יהיה קדש'. ואומר רבינו יצחק, חדא, דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה, דמשעת העראה קא עקר ללאו, ועשה ד'פרו ורבו' לא מקיים עד גמר ביאה.
[תוס' ב"ב יג. ד"ה לישא]

תוספות מקשים על המשנה [גיטין מא]. האומרת שאדם שחציו עבד וחציו בן חורין אינו יכול לישא שפחה, "שכבר חציו בן חורין", מדוע מצות 'פרו ורבו' אינה דוחה את איסור נשיאת שפחה? תוספות מתרצים: "דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה" – בלאו עובר מיד בתחילת הביאה, ואילו את העשה מקיים רק בגמר הביאה. מבואר מדבריהם כי הביאה היא מעשה המצוה. על פי דבריהם יש להגדיר, כי המצוה אינה עצם הולדת הילדים; דבר זה אינו מסור בידי אדם. המצוה היא ההתעסקות בפריה ורביה, התעסקות הנעשית על ידי ביאה הראויה להוליד.

המנחת חינוך חולק על הגדרה זו מכוח דין "היו לו בנים ומתו":

איתמר, היו לו בנים ומתו, רב הונא אמר: קיים פריה ורביה. רבי יוחנן אמר: לא קיים.

[יבמות סב.]

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בדין "היו לו בנים ומתו", ומסקנת הגמרא [סב:] כרבי יוחנן, שלא קיים מצות פריה ורביה.

המנחת חינוך לומד מדין זה שמצות פריה ורביה שונה משאר מצוות התורה:

והנה לפי מה דקיימא לן, היו לו בנים ומתו לא קיים המצוה, נראה בעליל דמצוה זו אינה כשאר מצוות לולב ומצה ודומיהם דאין להם משך זמן רק תיכף שנעשה המצוה יצא, אבל כאן אינו כן, דהביאה לא הוי גוף המצוה רק הכשר מצוה, ועיקר המצוה הוא לידת הבנים, ובכל רגע חל עליו החיוב, ואם מתו לא קיים מכאן ולהבא, וזה פשוט.

[מנחת חינוך מצוה א אות יד]

לדבריו, מצות "פרו ורבו" אינה מצווה על מעשה אלא על תוצאה: האדם מצווה שיהיו לו ילדים, והביאה אינה אלא 'הכשר מצוה' לקיום מצוה זו. בשל כך, אם אדם הוליד ילדים והם מתו, כעת הוא מחויב במצוה זו – לדאוג שיהיו לו ילדים.

המנחת חינוך מבאר על פי דרכו את שיטת רבי יוחנן בדין "היו לו בנים בגויותו ונתגייר":

איתמר, היו לו בנים בגויותו ונתגייר, רבי יוחנן אמר: קיים פריה ורביה. וריש לקיש אמר: לא קיים פריה ורביה.
[יבמות סב.]

המנחת חינוך כותב על כך:

הקשה על זה בספר טורי אבן, היאך מבואר כאן היה לו בנים בגויותו ונתגייר קיים המצוה, הא בגויותו פטור מפריה ורביה... והיאך נפטר עתה בזמן החיוב לאחר שנתגייר... ולפי מה שכתבנו לא קשיא מידי, דבשלמא מצה ולולב דיצא המצוה כשאל מצה או נטל לולב, על כן שפיר אי נטל או אכל בעת שהיה פטור אינו פוטר לזמן החיוב, אבל הכא דהמצוה היא

¹ הראשונים [וש"י בראשית ט, ז; רמב"ן בראשית א, כח; רמב"ן בראשית ט, ז; תוס' סז: ד"ה ולא קאמר; רא"ם בראשית ט, ז] נחלקו, מבין כתובים אלו, מהו מקורה המדויק של המצוה.

בכל רגע, והמצוה שיהיו לו בנים, אם כן בגירותו בעת שחל עליו החיוב מקיים מצות פריה ורביה, דהרי יש לו בנים, ואין אנו צריכין לבא מחמת קיום המצוה דמתחילה... רק עיקר המצוה שיהיה לו בנים ויתייחסו אחריו, והרי הוא מקיימה כעת, ורק ההכשר מצוה נעשה בפטור. [מנחת חינוך, שם]

לדבריו, אמנם אדם אינו יוצא ידי חובה כאשר מעשה המצוה נעשה בשעה שאינו 'בר חיובא'², אך מצות "פרו ורבו" מתקיימת בעצם העובדה שיש לו בנים, ולכן אין פגם בכך שהבנים נולדו לו בגויותו.³

לאור סוגיות אלו, תמה המנחת חינוך על דברי תוספות דלעיל, על פיהם הביאה היא מעשה המצוה:

ועל פי הנ"ל איני מבין דברי התוספות בבא בתרא... שהקשו, דליתי עשה ד'פרו ורבו' לדחות הלא תעשה ד'לא יהיה קדש'. ותירצו, דלא הוה בעידנא, דהלא תעשה היא בשעת הערואה והעשה היא בגמר ביאה. ולפי הנ"ל, הנה בגמר ביאה גם כן לא קיים העשה, והגמר ביאה אינו אלא הכשר מצוה, דאי אפשר להוליד בלא זה. [שם]

האגרות משה חולק על המנחת חינוך ומבאר את שיטת תוספות:

שלא מסתבר לומר כהמנחת חינוך שהמצוה לא תהיה על המעשה. אבל המעשה שנצטוו בפריה ורביה אינה הולדת הבנים, דזה אינו בידו, אלא המצוה וחיוב שעליו הוא לבעול אשתו ביאה גמורה שיהיה אפשר מזה להוליד... וחיוב זה לבעול אשתו איכא עליו מצד פריה ורביה עד שיולדו לו בן ובת שאז נפטר. ומדויק לשון המשנה ביבמות דף ס"א, שלא אמר 'כמה בנים מחוייב אדם להוליד' אלא אמר 'לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים', דפירושו דמצות פריה ורביה שעליו הוא הבעילה, שרק זה הוא בידו, ואין לו לבטל מזה עד שיהיו לו בנים. וממילא כשיש לו בנים כבר, אף מבעילות שבעל כשלא היה מחוייב, כשהיה עכו"ם או שוטה ולא קיים מצוה במעשיו, מכל מקום אין לחייבו שוב במצוה זו כיון שיש לו בנים, שלא חייבה תורה מצוה זו למי שיש לו בנים, ובהכרח הוא פטור כמו בקיים פריה ורביה. [שר"ת אגרות משה אהע"ז ח"ב סי' יח]

לדברי האגרות משה, מצות "פרו ורבו" אינה שונה משאר מצוות התורה: יש לה מעשה מצוה מוגדר – ביאה הראויה להוליד. מהמקורות שהביא המנחת חינוך אין ללמוד שהמצוה היא בתוצאה והיא מתקיימת ללא מעשה מוגדר, שכן הם כלל אינם עוסקים בגדרי קיום המצוה, אלא בשעת הפטור מן המצוה. על פי שיטת האגרות משה, במעשה הביאה יש קיום מלא של מצות "פרו ורבו". עם זאת, יש לשוב ולקיים מצוה זו עד שיהיו לאדם ילדים – "בית שמאי אומרים: שני זכרים, ובית הלל אומרים: זכר ונקבה" – ואז נפטר האדם ממצוה זו; היו לו בנים ומתו – האדם חוזר ומתחייב; היו לו בנים בגויותו ונתגייר – אמנם לא קיים מצוה זו, אך הואיל וכבר יש לו ילדים הוא אינו מחוייב בה.⁴

מחלוקת זו בגדר מצות "פרו ורבו" עומדת ביסוד דיונם של האחרונים לגבי קיום המצוה באישה ש'נתעברה באמבטי'.

² כעולה מדברי הגמרא בראש השנה [כח]: שלחו ליה לאבוב דשמואל: כפאו ואכל מצה יצא. כפאו מאן? אילימא כפאו שד, והתניא, עתים חלים עתים שוטה, כשהוא חלים הרי הוא כפקח לכל דבריו, כשהוא שוטה הרי הוא כשוטה לכל דבריו.

³ עי' מנחת חינוך [שם, אות ח] המבאר על פי דרכו מדוע אין דין 'מצוה הבאה בעבירה' במצות "פרו ורבו".

⁴ בשיטה זו נוקט גם ההר צבי [אר"ח ח"ב סי' עו]. [וכן עולה מדברי ערוך השולחן [אהע"ז א, יט]: "זוה שכתבנו 'שקיים פו"ר', אין הכוונה שקיים מצוה עשה זו, אלא כלומר שקיים פו"ר, שעתה אינה מוטלת עליו מצות פו"ר"].

המנחת חינוך כותב:

ועי' בחלקת מחוקק כאן סק"ח, שנסתפק באשה שנתעברה באמבטי אם קיים פריה ורביה. ובית שמואל סק"י הביא ראייה דהוי בנו לכל דבר. ומכל מקום נשמע מדבריהם כמו שכתבנו, דאין הביאה מצוה רק הבנים הם המצוה, ומכל מקום צ"ע. [מנחת חינוך מצוה א אות כו]

לפי דבריו, הואיל וגדר המצוה הוא תוצאת היוולדות הילדים, המצוה מתקיימת גם בלידה ללא מעשה ביאה – ב'נתעברה באמבטי' וכדו'.

לעומתו, הט"ז כותב:

בחלקת מחוקק כתב יש להסתפק אשה שנתעברה באמבטי אם האב קיים פו"ר ונקרא בנו לכל דבר. והביא הבית שמואל ראייה ממה שכתב הב"ח ביו"ד סי' קצ"ה: אישה תזהר שלא תשכב על סדין ששכב עליו איש אחר פן תתעבר משכבת זרע של אחר, גזרה שמא ישא אחותו מאביו. נשמע דהוי בנו לכל דבר, עכ"ל. ואין זה ראייה, דשמא לחומרא אמרינן לקולא לא אמרינן, בפרט במידי דתלי בקום ועשה והיא נתעברה מעצמה דאינו יוצא בזה.

[ט"ז אהע"ז א, ח]

הט"ז דן האם ב'נתעברה באמבטי' הבן מיוחס אחר אביו, והוא מעלה סברה שבכל אופן מצות "פרו ורבו" אינה מתקיימת באופן זה: המצוה תלויה בעשיית מעשה, ולכן היא אינה קיימת בהולדת ילדים ללא מעשה ביאה⁵.

על פי השיטה הרואה את הביאה כמעשה המצוה, טוען הרב יעקב אריאל כי מצות "פרו ורבו" אינה מתקיימת בהולדת ילדים על ידי הפריה מלאכותית:

ומן האמור עולה, שמי שמביא ילדים לעולם על ידי הפריה מלאכותית, אינו מקיים בכך את מצות פריה ורביה, אף שבדיעבד נפטר בכך ממצות פריה ורביה, ואינו חייב להוליד ילדים אחרים. [שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' סט אות ג]⁶

עם זאת, הרב יעקב אריאל מצדד כי על אף שמצות "פרו ורבו" תלויה במעשה ביאה, בהולדת ילדים שלא על ידי ביאה יש קיום של "לא תוהו בראה לשבת יצרה":

ולמעשה מסתבר שגם אם אין אדם יוצא ידי חובתו בקיום מצות פריה ורביה על ידי הפריה מלאכותית, יוצא ידי חובתו לפחות במצות "שבת", שעיקרה היא התוצאה שיהיו לו ילדים ושהעולם יהיה מיושב. [שם, אות ד]

הרב יעקב אריאל מוסיף ומבאר הבחנה זו:

יש בהבאת ילדים לעולם שני דינים: חובת גברא המוגדרת על ידי מצוות פרו ורבו, וחובת חפצא של קיום העולם המוגדרת על ידי מצות 'לשבת יצרה'. חובת הגברא דינה ככל מצוות התורה, ואדם צריך לקיימה בגופו באופן טבעי. ואם הוא אינו מסוגל, הוא פטור ממנה, והתורה לא חייבתו לקיימה באופן מלאכותי. מה שאין כן מצוות שבת – העיקר בה הוא התוצאה, ולא הדרך כיצד קוימה, ולכן אדם חייב לקיימה גם באופן מלאכותי. [שם, ח"ו סי' ד]

על פי דבריו, יש לאמץ את שיטת האגרות משה לגבי גדר מצות "פרו ורבו": למצוה זו יש מעשה מצוה מוגדר, כשאר מצוות התורה, והיא מתקיימת במעשה הביאה. יחד עם זאת, יש לקבל את

⁵ עי' אגרות משה [שם] הטוען, על פי דבריו דלעיל, כי אמנם המצוה אינה מתקיימת ללא מעשה ביאה, ולכן ב'נתעברה באמבטי' אין קיום מצוה, אך הואיל ויש לו ילדים – פטור ממצות "פרו ורבו".

⁶ להרחבה בעניין זה, עי' בשו"ת אהלה של תורה [ח"ו סי' ד] ובשו"ת שאגת כהן [סי' יח].

שיטת המנחת חינוך ביחס למצות "שבת": קיום העולם על ידי הולדת ילדים, דבר הנעשה על ידי תוצאת היוולדות הילדים, ללא תלות דווקא במעשה ביאה.⁷

דברים אלו – כפי שמעיר הרב יעקב אריאל עצמו [שם, ח"א סי' סט אות ד] – תלויים במחלוקת הראשונים ביחס בין מצות "פרו ורבו" ל"לא תוהו בראה לשבת יצרה".

המשנה במסכת גיטין אומרת:

מי שחציו עבד וחציו בן חורין, עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד, דברי בית הלל. בית שמאי אומרים: תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם. לישא שפחה אי אפשר, שכבר חציו בן חורין. בת חורין אי אפשר, שכבר חציו עבד. יבטל, והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר 'לא תהו בראה לשבת יצרה'. אלא מפני תקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי.

[גיטין מא.]

תוספות מביאים שתי שיטות מדוע המשנה הביאה את הכתוב "לא תוהו בראה לשבת יצרה", ולא את הציווי המפורש בתורה – "פרו ורבו":

הא דלא מייתי קרא דפרו ורבו, אומר ר"י בר מרדכי, משום ד'לשבת יצרה' שייך אפילו בצד עבדות... ור"י מפרש, דלכך לא נקט קרא דפרו ורבו, משום דפטור הוא מאותה מצוה כיון שהוא אנוס, וכדי שיתחייב בה לא כפינן לרבו לעשותו בן חורין... ולכך נקט קרא 'לא תהו בראה', משום שהיא מצוה רבה ומשום הכי כפינן. [תוס' ב"ב יג. ד"ה שנאמר]

לפי ר"י בר מרדכי, אמנם עבד אינו מצווה ב"פרו ורבו" אך הוא שייך ב"שבת".⁸ לעומת זאת, לפי ר"י נראה כי הכתוב "לא תוהו בראה לשבת יצרה" אינו מחדש גדר בפני עצמו, אלא הוא רק מלמד על חשיבות מצות "פרו ורבו", שמחמתה כופים את האדון לשחרר את עבדו.

על פי האמור, ההבחנה דלעיל בין "פרו ורבו" ל"שבת" מבוססת על שיטת ר"י בר מרדכי, הרואה בשני כתובים אלו שני גדרים שונים.⁹

לסיום נעיר, כי מדברי הרמב"ם עולה שיטה נוספת בגדר מצות "פרו ורבו".

הרמב"ם כותב בספר המצוות:

המצוה הר"ב היא שציוונו לפרות ולרבות ולכוין לקיים המין, וזאת היא מצות פריה ורביה, והוא אמרו יתעלה 'פרו ורבו'. [ספר המצוות לרמב"ם מ"ע ריב]

הרמב"ם מכניס את הכוונה להגדרת המצוה: "שציוונו לפרות ולרבות ולכוון לקיים המין". רבי מאיר דן פלאצקי בספרו 'חמדת ישראל' כותב בביאור הדברים:

⁷ עי' אתון דאורייתא [כלל יג] והר צבי [אה"ע"ז סי' ב] לחילוקים נוספים בין שתי המצוות.

⁸ האחרונים נחלקו בגדר הנלמד מ"שבת": לפי הבית שמואל [א, ב], "שבת" מהווה חיוב גמור מדברי קבלה (ולדבריו, נשים אמנם פטורות מ"פרו ורבו", אך הן חייבות ב"שבת"). לעומת זאת, לפי ערוך השולחן [א, ד], "שבת" כלל אינו מהווה חיוב אלא מגמה וייעוד; הכתוב "לא תוהו בראה לשבת יצרה" מלמד ש"לא נברא העולם אלא לפריה ורביה", ולכן גם נשים ועבדים, שאינם מצווים בציווי הפורמאלי של "פרו ורבו", שייכים באותה מגמה לשמה נברא העולם. [ייתכן ומחלוקת זו תלויה בשינויי הלשונות בדברי התוספות השונים [חגיגה ב: ד"ה לישא; גיטין מא. ד"ה לישא; ב"ב יג. ד"ה כופין], האם העשה שאמור לדחות את הלאו הוא "פרו ורבו" או "שבת"].

⁹ אמנם, בדברי תוספות [שם, ד"ה לישא] מבואר שגם לפי ר"י קיים מושג של "שבת כל דהו", השייך גם כאשר מצות "פרו ורבו" אינה מתקיימת.

ומה שנראה לענ"ד בכוונת דבריו הקדושים, שדבר גדול דיבר רבינו ז"ל בזה. דהנה כבר חקרו האחרונים ז"ל בעיקר מצות פו"ר מה הוא המצוה, אם הביאה הוא המצוה או הלידת הבנים הוא המצוה... אך באמת צריך עיון, אם היא הביאה איך יתכן לקרותה מצות פו"ר, כיון דזה אינו ביד האדם. לכן נראה דהר"מ ז"ל בא להזהיר ופירש דהציווי היה לבעול אישה לכוון לקיום המין.... שבעילתם תהיה בכוונה לפרות ולרבות, ובזה תשלום המצוה עשה דפו"ר מיד בשעת ביאה, ואם יש להם בנים אחר כך אז תתקיים מצוה עשה דפו"ר מיד בשעת ביאה. שזה היא המצוה דפו"ר לדעת הר"מ ז"ל, לכוין בשעת ביאה להוליד בנים.

[חמדת ישראל קונטרס נר מצוה אות מד]

על פי דרכו נראה להגדיר כי לשיטת הרמב"ם קיימת הבחנה בין מעשה המצוה לקיום המצוה: מעשה המצוה הוא הביאה הנעשית לשם פריה ורביה, אך המצוה מתקיימת אם אכן נולדו ילדים מביאה זו¹⁰.

הגדרה זו מדויקת גם מדברי הרמב"ם בהלכות אישות:

האישה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה, הרי זה מותר. במה דברים אמורים? בשהיו לו בנים, שכבר קיים מצות פריה ורביה, אבל אם לא קיים חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים, מפני שהיא מצוה עשה של תורה, שנאמר 'פרו ורבו'.

[הל' אישות פט"ו ה"א]

מדברי הרמב"ם משתמע כי הביאה אינה 'הכשר מצוה' בלבד, אלא מעשה המצוה עצמו.

עם זאת, הרמב"ם מוסיף וכותב:

כמה בנים יהיו לאיש ותתקיים מצוה זו בידו? זכר ונקבה, שנאמר 'זכר ונקבה בראם'.

[שם, ה"ד]

בדברי הרמב"ם מבואר – בניגוד לשיטת האגרות משה דלעיל – כי המצוה מתקיימת רק לאחר הולדת בן ובת. מכאן כי הרמב"ם מבחין בין מעשה המצוה לבין קיום המצוה: מעשה המצוה הוא הביאה, אך קיום המצוה הוא בהולדת הילדים.

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק בגדרי מצות "ולערב אל תנח ידך".

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

¹⁰ וכן כותב הקובץ הערות [סט, כז]: "ונראה לומר, דאף דקיום המצוה הוא רק בלידת הבנים, מכל מקום מעשה המצוה, מה שמוטל על האדם לעשות, היא הביאה".